

2980-2806

Dorlion Journal

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Arařtırmalar
Vol./Cilt: 2 / Issue/Sayı: 1, June/Haziran 2024, pp./ss. 257-278.

Din, Edebiyat, Kùltür Bağlamında Yılan ve Tavus Kuşu Metaforu *The Metaphor of the Snake and the Peacock in the Context of Religion, Literature, and Culture*

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11637466>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
21.05.2024

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
27.06.2024

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.06.2024

Dorlion Journal

Pınar Çiftci
ESOGÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Eskişehir.

pınar-ciftci@hotmail.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0002-3648-5607>

Dr. Öğretim Üyesi Aynur Kurt
ESOGÜ İlahiyat Fakùltesi, Eskişehir.

aynurpalabiyik@gmail.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0002-7358-0312>

SCREENED BY

iThenticate®
Professional Plagiarism Prevention

Öz

İslam kùltür ve medeniyetinin hâkim olduğu toplumlarda, İslam dininin temel kaynakları olarak kabul edilen metinlerde bulunmayan ancak toplumun benimsediği din dışı inançlar mevcuttur. Bu inançlar, sadece dinî alanda değil, sosyal ve kùltürel hayatta da belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Bu bağlamda gerçekleştirilen çalışmada yılan ve tavus kuşu gibi semboller, yalnızca birer hayvan türü olarak değil aynı zamanda dinî, edebî, kùltürel ve sanatsal açılardan da değerlendirilmiştir. Yılan ve tavus kuşu, din âlimleri tarafından insanlığın ve İslam'ın başlangıcı olarak kabul edilen Âdem ve Havva kıssalarıyla ilişkilendirilmeleri ve bu hayvanların insan hayatının toplumsal ve sanatsal boyutlarında önemli semboller olarak rol oynamaları nedeniyle araştırmaya değer bir konu olarak görülmüştür. Araştırmanın amacı, bu sembollerin toplum kùltürünün bir parçası olarak nasıl şekillendiğini ilgili çevrelere göstermek ve insan yaşamıyla ilgili farkındalık oluşturmaktır. Çalışma sürecinde yılan ve tavus kuşu, kùltürel etkileşim faktörleri dikkate alınarak ayrı başlıklar altında incelenmiş ve her bir başlıkta, İslam tarihi ve siyer eserlerinden Hâkim Seyyid Mehmed Efendi (ö.1184/1770)'nin "Siyer-i Kebir" ve Taberi (ö. 310/923)'nin "Tarih-i Taberi" eserlerindeki tasvirler ile Kur'an'daki anlatımlar karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmaların ardından, söz konusu varlıkların dil, edebiyat ve sanattaki sembolik rolü çeşitli eserler ve yaşamdan örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Edebiyatı, Kùltür, Din, Siyer, Yılan, Tavus Kuşu, Hurafe.

Abstract

In societies where Islamic culture and civilization predominate, there exist non-religious beliefs that are not found in the texts considered fundamental sources of the Islamic religion but are nonetheless embraced by the community. These beliefs manifest not only in the religious sphere but also significantly in social and cultural life. In this context, the study evaluates symbols such as the snake and the peacock not merely as animal species but also from religious, literary, cultural, and artistic perspectives. The snake and the peacock are considered worthy of research due to their association with the narratives of Adam and Eve, which are regarded by religious scholars as the beginning of humanity and Islam, and because these animals play important roles as symbols in the social and artistic dimensions of human life. The aim of the research is to demonstrate to relevant circles how these symbols have shaped societal culture and to raise awareness about their relevance to human life. During the study, the snake and the peacock were examined under separate headings, taking into account factors of cultural interaction. In each section, the depictions in "Siyer-i Kebir"

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Çiftçi, Pınar – Kurt, Aynur. "Din, Edebiyat, Kùltür Bağlamında Yılan ve Tavus Kuşu Metaforu". Uluslararası Dorlion Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (DASAD) 2/1 (Haziran 2023), 257-278.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.11637466>

CC BY-NC 4.0 DEED

* Bu makale ESOGÜ Sos. Bil. Enst. İslam Tarihi ve Sanatları Bölümün'nde Dr. Öğr. Üyesi Aynur Kurt danışmanlığında yürütölen Hâkim Mehmed Efendi'nin Siyer-İ Kebir Adlı Eseri ve Muhtevası başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

by Hâkim Seyyid Mehmed Efendi (d. 1184/1770) and “Tarih-i Taberî” by Tabari (d. 310/923) from Islamic history and Siyar literature were compared with the narratives in the Qur'an. Following these comparisons, the symbolic roles of these entities in language, literature, and art were explained through various works and examples from life.

Anahtar Kelimeler: Turkish Islamic Literature, Culture, Religion, Sirah, Snake, Peacock, Superstition.

1. GİRİŞ

İnsan, doğası gereği gelişen ve değişen bir varlık olarak toplum içinde yaşamını sürdürür; toplumun kendine özgü değerleriyle kimlik kazanır. Değer yargıları, inanç sistemleri, gelenek ve görenek gibi unsurlar toplumun dil, sanat, yaşam tarzı gibi çeşitli alanlarında belirgin bir şekilde ortaya çıkar ve bu kapsamlı oluşuma “kültür” adı verilir. İslam kültürü, halk kültürü ve yemek kültürü gibi kavramlar, kültürel çeşitliliği ve sosyal yaşamdaki farklılıkları yansıtmak amacıyla kullanılan ve kültür alanının bir parçası olan terimlerdir.¹

İnsanlık tarihi boyunca, çeşitli dönemlerde insan hayatının anlamı ve amacı üzerine çeşitli kavramlar ve değerler geliştirilmiştir. Toplumlar, kültürel unsurlarını oluşturmada değerlerini ve yargılarını tamamen özgün şekilde inşa etmek yerine, kültürel etkileşimler ve esinlenmeler aracılığıyla dönüştürmüş ve bu süreçte önemli değişimler yaşamışlardır. Bu duruma Türklerin İslamiyet’i kabulü örnek olarak verilebilir. İslamiyet’in kabulüyle birlikte, Türk mimarisi camiler, medreseler ve külliyeler gibi yeni yapılarla zenginleşmiş; Arap harfleri kullanılmaya başlanmış ve Farsça, Arapça gibi dillerin etkisiyle edebiyatlarında önemli gelişmeler olmuştur. Bu süreçte, Türk kültürü, İslam’ın getirdiği yeni değerler ve ibadetlerle sosyal, sanatsal ve toplumsal alanlarda önemli değişimler geçirmiştir.²

Bir kültürün oluşumunu etkileyen faktörler arasında coğrafi şartlar, şehirleşme, göç, bilimsel ve sanatsal gelişmeler gibi çeşitli unsurlar bulunmaktadır. Dünya üzerinde var olan kültürlerden biri olan İslam kültürünün temelleri, Hz. Peygamber'e indirilen kutsal metinlere ve onun kendi sözlerine dayanmakla beraber İslam'ı benimseyen tüm toplulukların eylemleri de bu kültürün temelini oluşturulmasına belirli ölçülerde katkı sağlamıştır.³

İslam tarihinin başlangıcı genellikle Hz. Peygamber'e inen vahiy ile ilişkilendirilerek 610 tarihine dayandırılmaktadır. Bununla birlikte İslam, kendi tarihsel varoluşunu Hz. Âdem ile başlayan insanlık tarihi ile ilişkilendirmiş, Allah'ın tüm insanlığa tevhit prensibi üzerine kurulu temel inanç sistemini benimsemiş ve *Kur'an-ı Kerim*'de adı geçen tüm peygamberleri İslam peygamberi olarak kabul etmiştir. İnanç sisteminden sapmalar olduğunda, yeni bir peygamberin gelerek bu sapmaları tashih ettiği kabul edilmektedir.⁴

Hz. Peygamber'in hayatta olduğu dönemde, onun öğretileri ve uygulamaları İslam'ın temel kaynağı olarak kabul edilmekteydi. Ancak, Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslam

¹ Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi* (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1990), 12.

² Macit Gökberk, *Değişen Dünya Değişen Dil* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), 49-52.

³ İbrahim Sarıçam, Seyfettin Erşahin, *İslam Medeniyeti Tarihi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 15.

⁴ *Yaşayan Dünya Dinleri*, ed. Şinasi Gündüz (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 36.

toplumunun çeşitli inanç ve kültürlerle etkileşim haline girmesi sonucunda, makalemizde ele aldığımız yılan ve tavus kuşu çerçevesinde oluşan inançlarda olduğu gibi, İslam'a ait olmayan birçok unsurun İslam inancıyla özdeşleştirildiği ve sosyal hayata yansıdığı gözlemlenmektedir.⁵

Sosyal hayat devam ederken insanların, genellikle yaşadıkları iyi veya kötü olayları açıklamak için olayla ilgili bir bağlam arayışına girdikleri bilinmektedir. Bazen bu bağlam, bir hayvana veya bir nesneye atfedilen uğur veya uğursuzluk şeklinde olabilmektedir. Ancak, uğur ya da uğursuzluk olarak kabul edilen bu tür şeyler, İmam Şafii (ö. 204 / 820)⁶, İbn Hacer el-Askalani (ö. 852 / 1449)⁷, İmam Gazali (ö. 505 / 1111)⁸ gibi birçok âlim tarafından din dışılık ve hurafe olarak nitelendirilmektedir.⁹ Hurafe sayılan bu tür anlayışlar toplumlar arasında değişkenlik gösterebilmektedir. Örneğin, Antik Yunan ve Çin kültürlerinde yılan, bilgelik ve ölümsüzlükle ilişkilendirilirken, Orta Doğu ve İslam kültürlerinde genellikle olumsuz çağrışımlarla, şeytan ya da kötülükle ilişkilendirilmiştir.

Bu araştırmada, İslam tarihi ve siyer gibi dinî kabul edilen eserlerden özellikle Hâkim Seyyid Mehmed Efendi (ö. 1184/1770)'nin “*Siyer-i Kebir*” ve Taberi (ö. 310/923)'nin “*Tarih-i Taberî*” eserlerindeki tasvirler¹⁰ ile yer alan yılan ve tavus kuşu gibi semboller, dinî, edebî, kültürel ve sanatsal perspektiflerden kapsamlı bir şekilde analiz edilmiştir. Bu analiz, ilgili sembollerin kültürel çeşitliliği nasıl yansıttığını ve farklı kültürel unsurların İslam düşüncesi ve sanatını nasıl etkilediğini göstermeyi amaçlamaktadır.

Etik Beyan: Bu çalışma, tüm etik standartlara uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Bu makalede sunulan bilgi ve bulgular, dürüstlük ve şeffaflık ilkelerine uygun olarak yazıya geçirilmiştir. Yazarlar, araştırmanın her aşamasında bilimsel bütünlük ve objektiflikten ödün vermemiştir. Ayrıca, bu çalışmada kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıf verilmiştir. Araştırma doküman incelemesine dayalı olduğundan etik kurul onayı gerekmemektedir.

2. DİN EDEBİYAT VE KÜLTÜR BAĞLAMINDA YILAN VE TAVUS KUŞU METAFORU

Hurafe ve bidat, inancın temel öğretisi ve ritüellerinden olmayan ve dinî kaynaklara dayanmayan bâtil inançlar olarak tanımlanmaktadır.¹¹ Bu tür inançlar, bazen dinî kökenlerle bağlantıları kurulurken bazen de eski inançlara ve cehalete dayanmaktadır. Çoğu kez yanlış kabul edilen bu inançlar ve ritüeller toplumun kültürel dokusuna etki ettiği bilinmektedir.

⁵ Yılmaz Arı, “Adıyaman Yöresi Halk İnanışları: Sihir, Büyü ve Cin İnanışları Örneği.” *Halk İnanışları ve Uygulamaları*, ed. Niyazi Akyüz - İhsan Çapcıoğlu, (Ankara: Nobel Yay., 2021), 593.

⁶ Şâfiî, *er-Risâle* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), (Kahire: Mektebetü'l-Halebi, 1359/1940), 124-126.

⁷ İbn Hacer al-Askalani, *Fath al-Bari*, (Beyrut: Dar al-Ma'arif, 1959), 4/ 298-300.

⁸ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî *Ihya' Ulum al-Din*, Beyrut: Dar al-Kutub al-İlmiyyah, 2001, cilt 2, 246-248.

⁹ Hasan Cihan Güneş, *Bid'at ve Hurafeler*, (İzmir: Rehber yayınları, 2006), 108.

¹⁰ Konunun incelenmesinde Seyyid Mehmed Efendi'nin “*Siyer-i Kebir*” eserinin tercih edilme nedeni, makalenin dayandığı tezin bu esere odaklanmasıdır. Ayrıca, dönemlerinin uzak olmasına rağmen içerik ve yöntem açısından benzerlikler göstermesi nedeniyle Taberî'nin “*Tarih-i Taberî*” eseri de dikkate alınmıştır.

¹¹ Mustafa Varlı, “*Bid'at Hurafe ve Batıl İnançlar*”, (İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2014), 12.

Eğitim ve kültür düzeyinin artmasıyla, batıl inançların sorgulanarak gerçekliğini tartışmaya açıldığı görülmektedir. Bu durum, mevcut kültürün, yeni edinilen bilgiyle uyumlu hale getirilmesini gerektirmektedir.¹²

İslam dini bağlamında, dinî otoriteler bir mesele veya konunun gerçeğine ulaşmak için *Kur'an-ı Kerim* ve sahih sünneti temel kaynak olarak kabul etmektedir. Söz konusu otoriteler sahih kabul edilen sünnetin önemini vurgulamakta ve bu kaynaklara uygunluğunu önemli bir husus olarak değerlendirmektedir. Bununla birlikte, siyer türü bazı eserlerde bu prensibe gereken özenin gösterilmemesi nedeniyle, dinî olmayan birçok unsur halk arasında kabul görmüş ve yaygınlaşmıştır.¹³ İslam âlimlerinden İmam Nevevî (ö. 676 / 1277) bid'atlerle alakalı Abdullah İbn Mesud'dan rivayet edilen Buhari'deki bir hadisi “*Şerhu Sahih-i Müslim*” adlı eserinde, dinin kaynağının *Kur'an-ı Kerim* ve Hz. Peygamber'in yaşantısı olduğunu belirtmekte ve sonradan eklenen uygulamaların din dışı olduğunu açıklayarak bu hadisin önemini vurgulamaktadır.¹⁴ Hadis-i şerif şu şekildedir:

Şüphesiz sözün en güzeli Allah'ın Kitabı'dır. Yolun en güzeli de Muhammed'in yoludur. İşlerin en şerhileri de dinde sonradan icat edilen bidatlerdir. Size va'd edilemeyen şeyler (tekrar dirilmek ve halleri) muhakkak gelecek ve siz bunlardan kaçıp kurtulacak değilsiniz.¹⁵

Her ne kadar İslam âlimleri bu ve buna benzer hadisler ile din dışı saydıkları inançları, insan hayatından uzak tutmak isteseler de toplumsal algılara ve kabullere mâni olamadıkları görülmektedir. Örneğin kadınlarda hayız durumunun oluşması, hamilelik sürecinin zorluğu, boşanma hakkının kısıtlanması ve miras hakkının erkekler lehine olması gibi durumlar, Havva'nın günah işlemesinin ve Âdem'i de bu günaha teşvik etmesinin cezası olarak yorumlanmıştır.¹⁶ *Kur'an-ı Kerim*'de bulunmayan ancak siyer ve İslam tarihi eserlerinde yer alan ve İsrailiyat kaynaklı olduğu düşünülen bu tür inançlar genellikle halk arasında kabul görmeye beraber kadının lanetli bir vasfa sahip olduğu izlenimini veren ifadelerle dile getirilmektedir. Örneğin:

“Hayızlı kadın sebze bahçesinden geçerse sebzeleri kurutur.”; “Hayızlı kadın akşam ezanından sonra küpten turşu çıkarırsa turşu bozulur” veya “Yılan gibi kadın, güzelliğinin ardında zehir saklar”¹⁷ gibi söylemlerle bu inançlar yaygın olarak aktarılmaktadır. Örneklerin çeşitlendirilmesi mümkün olmakla birlikte bu makalede odaklanacağımız konu yılan ve tavus kuşu olacaktır.

¹² İsmail Lütfi Çakan, “*Hurafeler ve Batıl İnanışlar*”, (İstanbul: Marifet Yay., 1981), 12.

¹³ Abdülkadir İnan, “*Hurafeler ve Menşeleri*”, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları,1962), 6.

¹⁴ İmam Muhyiddin En-Nevevî, *Sahih-i Müslim Şerhi el-Minhâc*, çev. M. Beşir Eryarsoy, (İstanbul: Polen Yayınları, 2012), 422-424.

¹⁵ Buhârî, “*Sahih /Kitâbu'l-İtisâm bi'l-Kitâbi ve's-Sünneti*”, 97 (No. 7143).

¹⁶ Seyyid Hâkim Mehmed Efendi, *Siyer-i Kebir* (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı Yazma Eserler Bölümü, 69), 38b; Ebû Cafer Muhammed Bin Cerir'üt-Taberi, *Tarih-i Taberî*, çev. M. Faruk Gürtuna (İstanbul: Sağlık Yayınevi,2010), 95; Hüseyin b. Muhammed Diyarbekrî, “*Târîhu'l-Hamîs fi Ahvâli Enfesi Nefis*” (Kahire: Osman Abdürrezzâk Matbaası, 1302 /1885.), 59; Kitabı Mukaddes (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2003), Yaratılış, 3:16.

¹⁷ Güneş, “*Bid'ad ve Hurafeler*”, 135.

2.1 YILAN

Yılan Arapça'da “uzun yaşayan” anlamında “hayye”¹⁸ kelimesiyle ifade edilmektedir. Eski çağlardan itibaren yılanlar, organlarının kendini yenileyebilmesi, doğal yollarla ölmemesi ve uzun ömürlü olması gibi özellikler atfedilerek olağanüstü varlıklar olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle, mecazi anlamda, çok uzun yaşayan insanlara da “hayye” denilmektedir. Zaman içinde, yılanlarla ilgili farklı düşünce kalıpları oluşmuştur. Örneğin, yılanların sessiz ve hızlı hareket etmeleri, insanlar tarafından sinsilikle ilişkilendirilmiş ve bazı yılan türlerinin zehirli olması genellikle kötülükle bağdaştırılmıştır.¹⁹

Yılanlar, çeşitli kültürlerdeki mitolojik ve efsanevi anlatılarda sıklıkla kadın figürleriyle ilişkilendirilmektedir. Örneğin, Hint mitolojisinde, enerjiyi uyandırma ve yükseltme potansiyeline sahip olduğuna inanılan tanrıça Kundalini, bir yılan tarafından sembolize edilmektedir. Batı mitolojisinde ise Hristiyan inançlarına göre cennet bahçesindeki yasak meyveyi temsil eden yılan, Havva aracılığıyla insanlığı günaha sokmuştur.²⁰ Benzer şekilde bu ilişki, farklı kültürel inanç ve sembolizmelerde ortaya çıkan kadın ve yılan arasındaki simgesel bağlantının bir yansımasıdır. İslam kültüründe de cennetten kovulan İblis'in, Hz. Âdem ve Hz. Havva'yı cennetten çıkarmak için kullandığı figür genellikle yılan olarak tasvir edilmektedir. Ancak, bu tasvirler doğrudan *Kur'an-ı Kerim*'de belirtilmemiş olup İslam'ın kıssa anlatımları ve yorumlarında yer alan bir motif olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, yılan sembolizmi İslam kültürü içerisindeki halk inançlarında önemli bir yer tutmaktadır.

İslam tarihi kitapları genellikle Âdem kıssasıyla başlamakta ve bazı İslam tarihi eserlerinde, Âdem ve Havva'nın yaratılışı, cennetten çıkarılışları, yılan ve tavus kuşu tasvirleri dinin temel kaynakları dışında Yahudî kaynaklarına dayanmaktadır. Bu eserlerden birkaçının anlatım tarzını örneklemek gerekirse, 18. yüzyıl vakanüvislerinden Hâkim Seyyid Mehmed Efendi, “*Siyer-i Kebir*” adlı eserinde şu şekilde ifade etmiştir:

“Tavus kuşu, cennette uçarken cennetin kapısında yaşlı bir surette duran İblis ile karşılaşır. İblis, kendisinin bir kerrûbîn meleği olduğunu ve gayb ilmine mazhar olduğunu iddia eder. Âdem ile Havva'ya gizli bir nasihati iletme için cennete girmesi gerektiğini ve bu konuda yardım etmesini tavus kuşundan talep eder. Tavus kuşu, İblis'in teklifini kabul etmez ve onu cennete götürmek için ikna olmaz, ancak yılanın yardımcı olabileceğini söyler.²¹ Yılan, önce İblis'in kerrûbînden olduğuna inanıp görüşmeye gelir. Ancak daha sonra İblis olduğunu anladığında yardım edebileceğini fakat korktuğunu dile getirir. İblis, yılanı ikna etmek için çaba sarf eder ve ona boncuk şeklinde bir cevher verir. Bu cevheri ağzından çıkardığında, “Nerede olursan ol, kendini cennette göreceksin” şeklinde telkinde bulunur. Yılan, bu cevheri ağzına alıp çıkardığında etrafında bir nur ışığı gözlemler ve şaşırır. Sonuç olarak, yılan ikna olur ve İblis'i ağzında gizleyerek cennete taşır. Âdem ile Havva'nın bulunduğu yere

¹⁸ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânu'l-'Arap*, (Beyrut: Dâr Sâdir ts.), 2/26.

¹⁹ Salime Leyla Gürkan, “Yılan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 43/527.

²⁰ Canan Erden, *Dünya Mitlerinde Yılan* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 91-99.

²¹ Mehmed Efendi, *Siyer-i Kebir*, 35b.

yaklaştığında flüt çalmaya başlar. Sesi duyan Âdem ve Havva dinlemeye başlayınca yılan hüznülenip ağlar. Neden ağladığını sorduklarında, “Size üzülüyorum. Ölüp yok olacaksınız” şeklinde cevap verir. Âdem ve Havva, ölümün ne olduğunu sorduklarında, yılan onlara ölümü yok oluş olarak tarif eder ve onları yasak ağacın yanına çağırarak, bu ağaçtan yediklerinde ebedi cennette kalacaklarını söyler. Önce Havva, bir tane yer ve bir tane de Âdem'e uzatır. Bu şekilde Âdem ile Havva, tavus ve yılanın desteğiyle cennete giren İblis'in vesvesesine yenik düşerek cennetten çıkarılmalarına neden olan günahı işlemiş olurlar.”²²

İslam tarihi kaynaklarından “*Taberî Tarihi*”nde, Âdem ile Havva'nın cennetten çıkarılması ve yılanın rolüne ilişkin benzer bir durum kaynak belirtilmeden “*şöyle rivayet edilmiştir ki*” ifadesiyle aktarılmaktadır:

“İblis, cennetten kovulduktan sonra cennetin kapısında bekler ve yalnızca dostu olan yılan dışında kimseyle konuşmaz. Bir gün yılanla konuşurken, cennete girmek için kendisine yardımcı olması konusunda yılanı ikna eder ve böylece cennete yılanın ağzında girer. Âdem ile Havva'yı gördüğünde hâl hatır sorar ve Allah'ın yasakladığı bu ağacın ebedilik ağacı olduğunu söyleyerek onları ikna eder. Önce Havva bir tane yer ancak Âdem uzun bir süre bu meyveden yemez. Havva, meyvenin zararsız olduğunu söyleyerek Âdem'i de bu günahı işlemeye ikna eder. Böylece, şeytanın oyununa gelerek Allah'a karşı vaatlerini bozdukları için cennetten çıkarılırlar.”²³ Bu anlatıda dikkat çeken farklı nokta Âdem'in meyveyi hemen yememesi ve Havva'nın ikna etmedeki rolüdür.

Hâkim Efendi'nin “*Siyer-i Kebîr*” ve Taberî'nin “*Tarih-i Taberî*” gibi eserlerde cennetten çıkarılma olayının sorumlusu olarak yılanı ve Havva'yı işaret eden rivayetler zikredilmektedir. Ancak onlar, kaynak belirtmediklerinden söz konusu rivayetlerin doğruluğu konusunda kesin yargıya varılamamaktadır. Bu tür rivayetlerin yanlış yorumlanması, Yahudi ve Hristiyan kaynaklarındaki²⁴ hikâyelerde kadının yılanla ilişkilendirilmesi olumsuz algıların oluşmasına sebep olmaktadır. Hristiyan inancına göre Havva ve yılan, asli günahın insanlığa bulaşmasında önemli bir rol oynamakta ve İsa'nın çarmıha gerilmesi bu günahın bedeli olarak kabul edilmektedir.²⁵ Ayrıca Âdem ve Havva kıssasının anlatıldığı mezkûr eserlerde yılan ayrıntılı olarak tasvir edilerek günaha sebebiyetten dolayı aldığı ceza anlatılmaktadır. Örneğin *Siyer-i Kebir*'de:

“Yılan, deveye benzer dört ayaklı bir hayvandı; ayakları yeşil zeberced, başı yakuttan, gözleri deniz mavisi renkteydi, dili kâfurdan, dişleri inci gibiydi. Beyaz sırtlı ve sarı boğazlıydı, boynu renkli çizgilere sahipti. Kuyruğu bulunuyordu ve yelesi kuşkanatlarına benziyordu.”²⁶ Cennetten çıkarıldıktan sonra, Âdem ve Havva gibi yılan da cezalandırılmıştır. Artık rızkını topraktan elde eden, karnının üstünde sürünen ve insanlar tarafından merhamet duygusu hissedilmeyen, başı taşlarla ezilebilecek bir hayvan haline gelmiştir”²⁷ şeklinde geçmektedir.

²² Mehmed Efendi, “*Siyer-i Kebir*,” 36b-37a.

²³ Taberî, *Tarih-i Taberî*, 1/93.

²⁴ Tekvin, 2:1-25

²⁵ Gülşen İstek, *Her Dem Kadın*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2021), 58.

²⁶ Mehmed Efendi, *Siyer-i Kebir*, 36b.

²⁷ Mehmed Efendi, *Siyer-i Kebir*, 38b.

Taberî'nin tarih kitabında bahsi geçen yılanın Âdem ile Havva kıssasında anlatılan yılan olduğu muhtemeldir. Taberînin bahsettiğine göre yılan:

“Başı inciden, gözleri yakuttan olup vücudu kızıl altından bir yapıya sahiptir. Hak Teâlâ'nın emriyle göğü yedi kez sarmıştır ve yarısı aşağıya doğru sarkmış bir biçimde durmaktadır. Yedi yüz bin yüzü vardır ve her yüzünde bin ağız, her ağızda bin dil bulunmaktadır. Bu dillerle Allah'ı farklı dillerde tesbih etmektedir. Bu tesbih dünya kadar değerli cevherlerin oluşmasına sebep olur; zümrüt ve yakuttan parçalar ortaya çıkar ve cennetin tüm değerli taşları bu tesbihin sonucu olarak meydana gelir. Arşı kürsüyü yutabilecek kapasitede seksen bin boynuzu olan dünyadaki yılanlardan farklı bir şekilde, muhteşem bir varlık olarak tasvir edilir.²⁸ İblis'e yardım ettiği için cennetten çıkarıldığında ceza olarak ayakları kesilmiş, karın üzerinde sürünmeye mahkûm edilmiş ve görünümü değiştirilmiş, ayrıca toprak yemeye mahkûm edilmek suretiyle cezalandırılmıştır.”²⁹

Bu anlatılar bağlamında *Kur'an-ı Kerim*'den ziyade Müslümanların etkileşim içinde olduğu Yahudi kültüründen ve Tevrat'tan alınan bazı bölümlerin İslâmî eserlere aktarıldığı görülmektedir. Hz. Muhammed'e nispet edilen, “*Havva olmasaydı, kadın cinsi kocasına ebediyen ihanet etmezdi*”³⁰ şeklindeki rivayetlerin de bu durumu etkilediği düşünülmektedir. Cennetten çıkarılma olayında yılanın rolü, *Kur'an-ı Kerim*'de belirtilmemektedir.³¹ *Kur'an'ı Kerim*'de yılan, Neml suresi 10. ayette “*cânn*”³²; Tâha suresi 20. ayette “*hayye*”³³; A'raf suresi 107 ve Şuara, 32. ayette “*sü'bân*”³⁴ kelimeleri ile zikredilmektedir.³⁵ Bu dört ayette de Musa'nın (as) asâsını yere atması ile asânın yılanı dönüşmesi anlatılmaktadır.

Konuya ilişkin araştırma yapan din âlimleri, İslâm literatüründe, Âdem ve Havva'nın hikâyesine dair bahsedilen bölümlerde, Havva'ya dair gerçek dışı kabul edilen ifadelerin bulunduğu ve bu konuda derinlemesine bilgi sahibi olmayan kişilerin literatürde ele alınan konunun etkisi altında kalarak, Havva'yı Allah'ın emrine uymayan, erkeği baştan çıkaran ve cennetten kovulmalarına sebep olan kadın olarak gördüğünü belirtmektedirler.³⁶ Toplumda kabul gören ve gerçek kabul edilen inançların oluşumunda, bazı İslâm tarihi ve siyer eserlerinde, hatta tefsir eserlerinde yer alan hadislerin etkisi gözlemlenmektedir. Örneğin Begavî (ö. 516/1122), Diyarbekrî (ö. 990/1582), Seyyid Mehmed Efendi gibi âlimlerin eserlerindeki anlatımlarda toplumun geleneksel örf ve inançları doğrultusunda efsanevi bilgilere sıkça yer verildiği, *Kur'an-ı Kerim* ve Hadis dışında, İsrailiyat olarak bilinen Yahudi

²⁸ Taberî, *Tarih-i Taberî*, 1/32.

²⁹ Taberî, *Tarih-i Taberî*, 1/96.

³⁰ Buhari, *Kitabu'l-Enbiya*, Bab 8, Hadis no: 1369.

³¹ Yasdıman, “Yılan, Havva, Âdem Arasında Geçen Olaylara İslâm ve Yahudiliğin Bakışı” 17.

³² Neml, 27/10.

³³ Tâhâ, 20/20.

³⁴ A'raf, 7/107; Şuara, 26/32.

³⁵ Nihat Bülbül, *Kur'an'da İsmi Geçen Hayvanlar ve Bunların Zikrediliş Sebepleri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 75.

³⁶ Hakkı Şah Yasdıman, “Yılan, Havva, Âdem Arasında Geçen Olaylara İslâm ve Yahudiliğin Bakışı” *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (DEÜİFD)* 34/2 (2011), 15.

kaynaklara dayalı materyallerin kullanıldığı görülmektedir.³⁷ Bu konuyu anlayabilmek için bu eserlerin yazım süreçlerini de dikkate almak önemlidir. İslam'ın tarihindeki sosyal ve kültürel değişimler³⁸ yılan ve kadın sembollerinin anlamlarını etkileyebilir. Ancak, bu konuda daha kapsamlı bir anlayış elde etmek için farklı dönemlerdeki metinler, sanat eserleri ve diğer belgeler incelenmelidir.

Yılan, dinî sayılan metinler dışında toplumun dil, edebiyat ve kültüründe sembolik bir varlık olarak yer alır. Atasözleri ve deyimlerde sık sık kullanılan ifadeler arasında kötü bir insan için “yılan gibi”; çözümsüz uzun süren sorunlar için “yılan hikâyesi”³⁹; kötü bir insanı tatlı sözlerle etkilemek için ise “tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır”⁴⁰; zararlı insandan uzak kalma isteğini ifade eden “bana dokunmayan yılan bin yıl yaşasın”⁴¹; zor zamanda tehlikeli insanlara muhtaç olmayı anlatan “denize düşen yılan sarılır”⁴² gibi ifadeler, dilimizin bir parçası haline gelmiştir. Ayrıca, bir eve yılan girmesi durumunda yeni bir düşman kazanılacağına, yılanın başının ezilmesiyle düşmandan kurtulacağına veya rüyada yılan eti yendiğinde düşmandan mal kazanılacağına dair inançlar insanlar arasında yaygındır.⁴³

Adana'nın Ceyhan ilçesi yakınlarında bulunan, halk arasında “Yılan Kale” olarak anılan ancak “Şahmeran Kalesi” veya “Gâvur Kalesi” olarak da bilinen bir yapı mevcuttur. Bu kale ayrıca Şahmeran efsanesinin anlatıldığı bir yapıdır ve kaleden Evliya Çelebi (ö.1095/1684)'nin seyahatnamesinde de bahsedilmektedir. Farklı varyantlara sahip olmasına rağmen, genel olarak anlatılan efsane şu şekildedir:

Kralın kızı, hastalanır ve tedavi için hekimler Yılan Kale'sinde yaşayan yılanların lideri olan Şahmeran'ın kanının içilmesi gerektiğini belirtirler. Şahmeran'ın kanı kıza içirilir ve kız iyileşir. Efsane, Lokman Hekim'in bile Şahmeran kanı içtiği için bilge bir hekim olarak kabul edildiği noktaya kadar uzanır.⁴⁴ Dilden dile dolaşan benzer hikâyeler arasında yer alan Şahmeran, halk arasında yaygın olan dua kitaplarında da sıkça rastlanan bir figür olup “Şahmeran duası” olarak adlandırılan kısmetin açılması, sıkıntıların giderilmesi ve dileklerin yerine getirilmesi gibi konularda etkili olacağına dair inanılan bir dua dahi vardır.⁴⁵

³⁷ Muhammed el-Huseyn ibn Mes'ud el-Ferra, el-Beğavi, eş-Şafi, *Meâlimü't-Tenzil*, Thk. Hâlid Abdurrahmân el-Akk, Mervân Sevvâr, (Beyrût-Lübnân: Dâru'l-Ma'rife, 1987), 44; Josef Horovitz, *İslami Tarihçiliğin Doğuşu*, çev. Ramazan Özmen/Ramazan Altınay (Ankara: Ankara Okulu Yayınları,2019),35; Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs fî-Ahvâli Enfesi Nefts*,59; Mehmed Efendi, *Siyer-i Kebir*, 36b.

³⁸ M. Şemseddin Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, (İstanbul: Endülüs yay. 1991), 16.

³⁹ *Atasözleri ve Deyimler*, haz. Ülkü Kuşçu, Hüseyin Kuşçu, (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2002), 409.

⁴⁰ İskender Pala, *Atasözleri Sözlüğü*, (İstanbul: LM yayınları, 2002), 262.

⁴¹ *Atasözleri ve Deyimler*, 70.

⁴² Pala, *Atasözleri Sözlüğü*, 85.

⁴³ Yeliz Gençoğlu, *Eski Anadolu Türkçesi Metinlerine Göre Uğur ve Uğursuzluk (13.-15.Yüzyıllar)*, (Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 20.

⁴⁴ Esmâ Şimşek, “Türk Halk Kültüründe Yılan ve “Yılan Kale” (Ceyhan/Adana anlatıları üzerine değerlendirmeler), *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 7/19 (Eylül 2019), 13-33.

⁴⁵ *Hikmetli ve Tılsımlı Dualar*, Derleyen Abdullah Eymen (İstanbul: Ebabil Yayıncılık, 2015), 3.

Bunun yanı sıra yılan, Sümerlerin Gılgamış Destanı'nda, ölümsüzlük bitkisini Gılgamış'tan çalarak derisini değiştirerek gençleşen bir hırsız olarak tasvir edilir. Gılgamış'ın ölümsüzlük otunu bulmak için Utnapiştim ile denize açılması ve otu denizin dibinde bulup çıkardıktan sonra yılanın onun elinden kaparak yemesi ve o anda deri değiştirip gençleşmesi olayı bu destanın bir parçasıdır. Bu destanın etkisiyle de yılan hem ölümsüzlük hem de kötülük sembolü olarak kabul edilmiştir.⁴⁶

Türk kültüründe yılanın uğur, bereket, sağlık, saadet, koruyucu ruh, yaşama gücü, doğurganlık, ölümsüzlük ve yeniden canlanma gibi olumlu olarak kullanıldığı pek çok simgesel anlamı da bulunmaktadır.⁴⁷ Yeraltında ve yerüstünde yaşayan yılan, kötülük ve ölümle ilişkilendirilmesiyle yeraltını; deri değiştirme ve yaratılış vasfıyla yeniden dirilme ve ölümsüzlüğü; yumurta, ağaç ve su ile ilişkilendirilmesiyle doğurganlığı;⁴⁸ kuyruğunun dairesel hareket etmesi “yaşam döngüsünü” hatırlattığı için sonsuzluğu simgelemektedir.⁴⁹ Türk ve Altay mitolojisinde “Akböge” (Akböke, Akbüke) olarak adlandırılan hekimlerin koruyucusu kabul edilen, bilgiyi ve bilgeliği simgeleyen asası ile şifa verdiği inanan “Tıp Tanrısı”⁵⁰ inancı vardır. Birçok kültürde de tıp biliminin simgesi olarak kullanılmaktadır.

Klasik Türk edebiyatında yılan, birçok eserde benzetmelerle karşımıza çıkar. Örneğin nefis, tasavvufun önde gelen temel konularından biridir. Mutasavvıflar nefsi arzu, istek ve doyumsuzluk gibi kötü yönleriyle ruhu zehirleyen yılan benzetmesiyle somutlaştırmışlardır.⁵¹ Mevlâna'nın “Mesnevi” eserinde nefsi, mala ve şehvete düşkünlüğü ile hem mısralarında hem de hikâyelerinde yılan ile özdeşleştirdiği⁵² bazı örnekler şöyledir:

“Şehvet hırsı yilandır, mevki hırsı ejderha”⁵³

“Mal yılana benzer, mevkiyse ejderhadır.

Tanrı erlerinin gölgesi bu ikisine de zümrüttür.”⁵⁴

Divan şiirinde saç, zülûf şekil itibarıyla yılana benzetildiği sevgilinin gönlünü yaralayan bir nesne gibi metaforik bir anlatımla yerini aldığı örnek beyitlerden biri şöyledir:⁵⁵

Dil dutar mâr-ı ser-i zülûfünü vehm eylemeyüp

Bilmezem kim ana ta'lim-i ne efsûn etdün⁵⁶

⁴⁶ Bilgin Adalı, *Gılgamış Destanı*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009), 89.

⁴⁷ Şimşek, *Türk Halk Kültüründe Yılan ve “Yılan Kale”*, 26

⁴⁸ Medine Sivri, Canan Akbaba, “Dünya Mitlerinde Yılan”, *folklor/edebiyat* 24/96 (2018), 55.

⁴⁹ Cahit Beğenç, *Anadolu Mitolojisi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1974), 738.

⁵⁰ Deniz Karakurt, *Türk Mitoloji Ansiklopedisi*, (E-kitap, 2011), 49.

⁵¹ Gülsüm Acar, “Klasik Türk Edebiyatı'nda Yılan Metaforu”, *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 6/4 (Ekim 2023), 41-45.

⁵² İsmail Hakkı Nur, “Mesnevide Hayvan Karakterleri (Metaforları)” *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi* TURKSOSBİLDER 2/1 (Ocak 2017), 41.

⁵³ Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevi*, çev. Veled İzbudak, (İstanbul: MEB Yayınları, 1995), 46.

⁵⁴ Mevlâna, *Mesnevi*, 160.

⁵⁵ Acar, “Klasik Türk Edebiyatı'nda Yılan Metaforu,” 44.

Türkçenin en eski sözlüklerinden biri olan *Divanü Lugati't-Türk*'te “nâg yılan” ifadesi ejderha anlamına gelir. Ayrıca, “büke” terimi de ejderha veya büyük yılan anlamına gelir ve ejderhanın yılan ile olan bağlantısını ortaya koyar.⁵⁷ Divan şiirinde de ejder-ejderha kelimeleri ile yılan metaforu işlenmektedir Eski inanışlarda ise yılan, genellikle hazinelerin koruyucusu olarak kabul edilmiştir ve bu inanış çerçevesinde şiirlerde simgesel olarak yer almaktadır.

Fuzuli, bir beyitte kendisini melamet cevherinin hazinesi olarak tanımlamaktadır ve bu hazineyi koruyan ejderhayı, delilik zincirleriyle çevresinde yatan bir varlık olarak betimlemektedir. Bu, hazinenin değerini ve ona ulaşmanın zorluğunu ifade eden güçlü bir imgedir. Ejderha, burada tehlikeli bir koruyucu olarak sembolize edilmektedir

Ey Fuzûlî, men melâmet gevherinin genciyem

Ejderhâdur kim yatûr çevremde zencîr-i cünûn⁵⁸

Şair Bâki de dünya bir hazine olarak görülse de hayatın ve kaderin zorluklarının olduğunu ve bunları yılan/ejderha tasviriyle ifade etmektedir. Bu beyitte, Felek yedi başlı bir ejderha olarak betimlenmiş ve dünyanın hazinesine baştan aşağı dolanmış olarak tasvir edilmiştir. Bu betimleme, hayatın zorluklarını ve kaderin oyunlarını sembolize etmektedir.

Felek bir ejdehâ-yı heft-serdür

Tolanmış genc-i dünyâyı ser-â-pây⁵⁹

Yılan, bazen de Avnî (Fâtih) Divanı'nda geçen bir beyitte olduğu gibi, aşkın acısının büyüklüğünü anlatmak için bir benzetme unsuru olarak kullanılmaktadır. Şiirdeki “Ahımın ateşi” ifadesi, şairin içindeki derin acıyı ve bu acının ateş gibi yakıcı olduğunu ifade etmektedir. “Livâ-yı ejdehâ-peyker yeter” ifadesi ise, bu acının ejderha suretli bir sancak gibi olduğunu ve şair için bu sancakla yaşamının yeterli olduğunu belirtmektedir. Ejderha suretli sancak, burada acının büyüklüğünü ve korkutuculuğunu simgelemektedir.

Şâh-ı ‘ışkam gam beyâbânı baña kişver yeter

Âteş-i âhum livâ-yı ejdehâ-peyker yeter⁶⁰

Yılan, bazı şiirlerde tılsımlı bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Nedim bir beyitinde, zevk ve mutluluğun gizli bir yere sığınıp tılsımlandığını ifade ederken yılan imgesini kullanarak, bu mutluluğun ve zevkin ulaşılamaz ve gizemli bir hale geldiğini ima etmektedir.

⁵⁶ Ali Nihat Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, (Ankara: Akçağ, 2009), 381.

⁵⁷ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lugati't-Türk*, çev. Düz. Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurtsever, (İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2005), 349; Seçkin Sarpkaya, Türkiye sahası efsanelerinde ejderha. (İstanbul: İstanbul Kitabevi 2014), 505, 519.

⁵⁸ Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, 528.

⁵⁹ Sabahattin Küçük, *Bâkî Dîvânı*, (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2019), 301.

⁶⁰ Fâtih Sultan Mehmed (1432-1481), *Fâtih Dîvânı ve Şerhi* Haz. Muhammet Nur Doğan. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 235.

Gûyiyâ zevk-u safa dahmesine oldu tılsım

Şâh-ı mârânı aceb ol cesed-i nûrânî⁶¹

Yılan, dil ve edebiyatın yanı sıra resim ve mimari gibi görsel sanat alanlarında da sembolik olarak kullanılmaktadır ve çeşitli mimari yapıların süslemelerinde yer alır. Örneğin, Erzurum'daki Çifte Minareli Medrese ve Konya'daki İnce Minareli Medrese Müzesi'nde, güç ve koruyuculuğu temsil eden yılan figürleri bulunmaktadır.⁶² Yunan mitolojisinde, Tanrıça Athena tarafından ceza olarak saçları yılanla dönüştürülen ve Gorgonlar⁶³ adı verilen üç korkunç varlıktan biri olarak kabul edilen Medusa'nın heykeli, hem Didim'deki Apollon Tapınağı'nda hem de İstanbul'daki Yerebatan Sarnıcı'nda sergilenmektedir.⁶⁴ Ayrıca Burdur Kibyra Antik Kentinde meclis binası orta merkezinde tarihî öneme sahip Medusa görselli mozaik alanı bulunmaktadır.⁶⁵

Sonuç olarak, yılan sembolü İslam kültürü, edebiyatı, tarihi ve sanatı içerisinde önemli bir yer edinmiştir. İslam literatüründe genellikle İblis'in Hz. Âdem ve Hz. Havva'yı cennetten çıkarmak için kullandığı bir figür olarak tasvir edilirken, edebiyatta nefis ve kötülükle özdeşleştirilmiş, sanatta ise yılan figürleri; mimari süslemelerde güç, koruyuculuk ve ölümsüzlüğün sembolü olarak kullanılmıştır. Bu çeşitli kullanımlar, yılan sembolünün kültürel çeşitliliği ve etkileşimleri yansıtarak İslam düşüncesi ve sanatında nasıl yer aldığı göstermektedir.

Resim 1: Yerebatan Sarnıcı Müzesi

66

Resim 2: Erzurum Çifte Minareli Medrese

67

2.2. Tavus Kuşu

Türk kültüründe, alakuş, gelin kuşu bazı bölgelerde kanatlarının yeşilliğinden dolayı Tanrı kuşu olarak da bilinen tavus kuşu, Serendip'ten Avrupa'ya, Büyük İskender tarafından

⁶¹ Nedim, *Nedim Divanı*, haz. Abdülbaki Gölpinarlı (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 79.

⁶² Selçuk Kürşad Koca, *Türk Kültüründe Sembollerin Dili* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 161.

⁶³ Publius Ovidius Naso, *Dönüşümler*, çev. Asuman Coşkun Abuagla, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020), 127.

⁶⁴ Sanatperver, "Bir Yunan Mitolojisi Hikayesi: Medusa Efsanesi Nedir?" (Erişim 26 Haziran 2024).

⁶⁵ Türkiye Kültür Portalı (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı), "Kibyra Antik Kenti – Burdur" (Erişim 26 Haziran 2024).

⁶⁶ Yerebatan Sarnıcı Müzesi, "Yerebatan Sarnıcı" (Erişim 26 Haziran 2024).

⁶⁷ Türkiye Kültür Portalı (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı), "Çifte Minareli Medrese – Erzurum" (Erişim 26 Haziran 2024).

getirildiğine inanılan bir kuş türüdür. Güzelliği ve görünümündeki ihtişam nedeniyle Tavus kuşunun Hindistan'daki türüne Farisiler tarafından “yüce” anlamına gelen “fîsâ” kelimesi kullanılmaktadır. Dişileri, üç yaşına geldiklerinde yumurtlamaya başlayarak yılda on iki yumurtayı tamamlar. Sonbaharda ağaçlar yapraklarını dökerken, tavus kuşları da tüylerini değiştirir.⁶⁸

Tavus kuşu, dinî ve kültürel bağlamda çeşitli sembolizm ve anlamlarla ilişkilendirilmiştir. İslam tarihi ve tefsir kitaplarında bu sembolizm, çeşitli kıssaların anlatıldığı bölümlerde ve bazı ayetlerin yorumlarında yer almaktadır. Örneğin, Begavî (ö.516/1122)'nin “Me‘âlimü't-tenzîl” adlı eserinde Bakara Suresi 260. ayetinin tefsirinde, İbrahim'in (as) Allah'ın kudretine olan inancını pekiştirmek amacıyla bir mucize talep ettiği ve ölüye nasıl hayat verildiğini görmek istediği olayı anlatılmaktadır. Allah, bu talebe cevap olarak İbrahim'e, dört kuş almasını ve onları parçalayarak her dağın başına birer parça koymasını emretmiştir. Daha sonra bu parçaları çağırmasını istemiş ve kuşların geri dönüşlerini görmüştür. Bu kıssada anlatılan dört kuşun türü hakkında farklı rivayetler bulunmakla beraber, *Begavî Tefsiri*'nde İbn Cüreyre ve Mücahid Ata rivayetine göre bu kuşların güvercin, karga, horoz ve tavus kuşu olarak belirtilmektedir.⁶⁹ Bu kuşlar, işarî tefsirlerde sembolik anlamlarla ilişkilendirilir. Kadı Beydâvî (ö.685/1286)'nin ilgili ayetin tefsirinde, kuşların sembolik anlamlar taşıdığı ve tavus kuşunun nefsi diriltmek için şehvet ve arzuları öldürmeyi ima ettiği ifade edilmektedir.⁷⁰

İslam Tarihi kitaplarında, tavus kuşu, yılan başlığında ele aldığımız “*Siyer-i Kebir*” ve “*Taberî Tarihi*” örneği gibi, Âdem ve Havva kıssasında yılanın yardım ettiği için cennetten çıkarılma⁷¹ hikâyesi içinde yer alır. Hâkim Seyyid Mehmed Efendi, *Siyer-i Kebir* eserinde tavus kuşunu şöyle tasvir etmektedir:

“Tavus kuşunun cennetteki mekânı, Tûba ağacı olup kanatlarını açtığına, Sidre-i münteha'yı kanatlarının altına alıp her gün güzelliği ile övünerek cennette dolaşmaktadır.⁷² İblis'e yardım ettiği için cennetten kovulduğunda ceza olarak, sureti değiştirilmiş ve ayakları çirkin bir hale getirilmiştir.”⁷³

İslam tefsir geleneği içinde yer alan Râzi (ö. 606/1210)'nin tefsirinde En'am suresinin 36. ayeti açıklanırken, kuşlar da dâhil olmak üzere her canlının bir “ümme” oluşu üzerinde durulmakta ve hayvanlardaki özelliklerin insanlarda da mevcut olduğu vurgulanmaktadır. Örneğin, bazı insanlar aslan gibi saldırgan davranışlar sergilerken, bazı insanlar da kurt gibi hızlı koşabilirler. Benzer şekilde, süslenip gezme konusunda bazı insanlar tavus gibi

⁶⁸ Kemaleddin Demîrî, *Hayâtü'l Hayvan*, çev. Hafız Yusuf Tavaslı (İstanbul: Meral yayınları, 1973), 222.

⁶⁹ Ebu Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud el-Beğavi, *Meâlimü't-Tenzil Tefsiri'l-Beğavî*, Tahk. Halid Abdurrahman el-Ak-Mervan Suvar, (Beirut: Dâru'l Ma'rife 1407-1987), 323.

⁷⁰ Kâdî Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Bedavî, (v. 685/1286), *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl-Beydâvî Tefsiri*, çev. Abdülvehhâb Öztürk (İstanbul: Kahraman yayınları, 2011), 1/329.

⁷¹ Mehmed Efendi, *Siyer-i Kebir*, 35.

⁷² Mehmed Efendi, *Siyer-i Kebir*, 35'a.

⁷³ Mehmed Efendi, *Siyer-i Kebir*, 38'a.

davranabilirler. Bu tür benzetmeler, insan davranışlarının ve özelliklerinin çeşitliliğini anlatmak için kullanılır.⁷⁴ Burada bazı insanlar süslenip gezme konusunda tavusa benzetilmeleriyle, tavusun süsüne, gösterişine de işaret edilmektedir.

Tavus kuşu, Yezidilik (Ezîdî)⁷⁵ inancının sembolü ve ana unsuru olarak kabul edilir. Yezidiler, çeşitli inanç ve dinlerden etkilenmiş bir topluluktur ve “Hüddâ” ismi altında tek bir tanrıya inanmaktadırlar. Bu inanç sahipleri, semavi dinlerde Ehli Kitap olarak kabul edilmez ve Avrupa'da “şeytana tapanlar” olarak bilinirler. Yezidilikte yedi büyük melek bulunur ki en büyük melek “Azazel” ismini verdikleri melektir. İlahi dinlerden farklı olarak Tanrı Âdem'i yaratıp secde emri buyurduğunda Azâzil bunu reddetmiş fakat daha sonra af dilediğince Tanrı tarafından affedilip yüce bir makama getirilmiştir. İşte bu Azâzil için “Melek Tavus” ünvanı kullanılmıştır. Yezidiler, Yaratılış konusunda da insanı Tanrının; bitki ve hayvanları ise meleklerin yaratmış olduğuna inanmaktadırlar. Bu nedenle tavus kuşu, Yezidiler tarafından kutsal sayılmaktadır.⁷⁶

Tavus kuşu hem Hristiyanlık inancında hem de Pagan kültüründe diriliş ve sonsuzluk sembolü olarak kabul edilmektedir. Hristiyanlıkta, tavus kuşunun her yıl tüylerini döküp yeniden çıkarması, ölümden sonra dirilişi ve ebedi hayatı temsil etmektedir. Pagan kültüründe ise, tavus kuşunun göz alıcı tüyleri ve döngüsel yaşam süreci, ölümsüzlük ve sürekli yenilenme gibi kavramlarla ilişkilendirilmiştir. Bu nedenle, tavus kuşu her iki inanç sisteminde de önemli bir sembolik değer taşımaktadır.⁷⁷

Klasik Türk edebiyatında Tavus kuşu, sembolik bir öneme sahiptir. Tavus kuşu, klasik ve modern edebî metinlerde, rengârenk tüyleri ve görkemiyle tanımlanarak⁷⁸ dikkat çekmektedir. Ancak, bu görkemli varlığın, bazen alçakgönüllülük ve tevazu kavramlarını da simgelemek üzere kullanıldığı görülmektedir. Bu tasvir, tavus kuşunun güzelliği ve asaleti ile birlikte, kişinin içsel çirkinliklerine veya eksikliklerine dikkat çekerek, tevazu ve ruhsal gelişiminin önemini vurgulamaktadır. Dolayısıyla, edebî metinlerde tavus kuşunun tasavvuru, sadece dışsal görkemi değil, aynı zamanda içsel zenginlik ve tevazu gibi daha derin anlamları da yansıtmaktadır.

Divan edebiyatı şairlerinden Şeyh Gâlib, “Hüsün ü Aşk” adlı mesnevisinde tavus kuşunu “Cennet tavusu, parlak, gösterişli şanlı bir aslan; al renkli fıstanı olan bir güzel gelin”⁷⁹ manasına gelen şu beyitle tasvir etmektedir:

⁷⁴ Aladdin Sultanov, *Fahreddin Er-Razi (V. 606/1209) Ve Elmalılı'nın (V. 1361/1942) Yeryüzü ile İlgili Ayetlere Yaklaşımlarının Mukayesesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 155.

⁷⁵ Ahmet Taşğın, “Yezîdiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 43/523.

⁷⁶ Muzaffer Telimen, “Anadolu'nun Damgalanmış Halkı: Yezidiler”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi* 1/1 (Ocak 2012), 967.

⁷⁷ Türkan Acar, (Uşak) Karaca Ahmet Sultan Türbesi'ndeki Tavus Kuşu Motifi ve Türbede Gerçekleştirilen Halk İnanışları, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 99 (2021), 216.

⁷⁸ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, (İstanbul: LM Yayınları, 2002), 456.

⁷⁹ Şeyh Gâlib, *Hüsün ü Aşk*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011), 241.

*Tâvûs-ı behişt ü şir-i garra
Al câmeli bir arûs-ı zîbâ⁸⁰*

Şiirlerde tavus kuşunun kuyruğuna, “düm-i tâvûs” kanatlarına, “per-i tâvûs” denilmektedir.⁸¹ Şeyh Gâlib tavus kuşunun rengârenk kanatlarını işaret ederek güzelliği tasvirini dizelerinde şöyle ifade etmektedir:

*Görenler mevc-i reng-â-reng tasvîrin bilirlir kim
Per-i tâvûs-ı cennet hâkrûbî olsa şayândır⁸²*

16. yüzyıl Türk edebiyatının önde gelen şahsiyetlerinden biri olarak kabul edilen Fuzûlî, şiirlerinde tavus kuşunun sembolik anlamlarını sıklıkla kullanmıştır. Bir beyitte kibirlenme ve böbürlenme vasfını tavus kuşu benzetmesiyle yaparak insanın büyülenmeyi bırakıp geçici dünyada ardına iz bırakması gerektiğini şu dizeler ile ifade etmektedir:

*Yeter tavus tek 'ucb ile kıl arayış-i suret
Vücudundan geçüp âlemde bir ay eyle anka tek⁸³*

Klasik edebiyat şiirlerinde Cebrail için “tâvus-u sidre”⁸⁴ ifadesi kullanıldığı görülmektedir. Şevki Divanı’nda Sevgilinin kâkülleri Cebrail’in kanatlarına benzetilmiş ve “sidre tâvus-u” ifadesiyle de Cebrail’in kastedildiği beyit aşağıdaki gibidir:

*Gel gül olmağı koya mülden bu kerre ey perî
Sidre tâvûsı gibi pür-kâkül olmuşsin yine⁸⁵*

Yine 17. yüzyıl şairlerinden Nefî, her sabah vakti renkli tüyleriyle gökyüzünde süzülen bir tavus kuşunu betimlemektedir. Bu betimlemeyle sabahın güzelliğini ve zarafetini, sabahın ilk ışıklarıyla doğanın canlanmasını ve gökyüzünün renkli bir tavus kuşu gibi parıldamasını ifade etmektedir.

*Her vakt-i seher tâ ki çıkıp bâm-ı felekte
Cevlân ede tâvus-ı mülemma per-i âlem⁸⁶*

Bir beyitte, şair Nedim, bir başkasını anlatır gibi kendini övgüyle “tâvus-u kudsi” ifadesiyle betimlemektedir. Nedim, meclisteki varlığı ve halinin, çevresindekiler üzerinde büyüleyici bir etkisi olduğunu dile getirmektedir. “Bat-ı sahba” içki kadehi anlamına gelirken, “tavus-u kudsi” kutsal tavus kuşunu ifade etmektedir. Beyitte geçen “zuhur-ı haletin” ifadesi, Nedim'in meclisteki görünümünü ve duruşunu vurgulamaktadır. “Cevlan” ise dönmek,

⁸⁰ Şeyh Gâlib, *Hüsn ü Aşk*, 111.

⁸¹ Ceylan, “Tavus”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 185.

⁸² Sevda Özden, *Şeyh Gâlib Divanı'nın Tahlili*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 270.

⁸³ Ali Nihat Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, (Ankara: Akçağ, 2009), 400.

⁸⁴ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 456.

⁸⁵ Tuba Işınsoy Durmuş, Rıdvan Canım, *Şevki Dîvânı*, (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018), 320.

⁸⁶ Nefî Ömer Efendi, *Nefî Dîvânı*, haz. Metin Akkuş, (Ankara: Kültür Eserleri Dizisi-5, 2018), 95.

dolaşmak anlamına gelmektedir. Nedim'in etkileyici varlığının, meclisteki hareketleri ve görkemi ile hissedildiği belirtilmektedir.

Sen bat-ı sahba değil tavus-ı kudsin Nedim

Kim zuhur-ı haletin mecliste cevlanındadır⁸⁷

Ahmed Paşa, II. Mehmed için yazdığı “Güneş Kasidesi”nde, sabah güneşinin doğuşunu tavus kuşunun zarif ve ihtişamlı dansına benzeterek betimlemektedir. Şair, sabahın erken saatlerinde doğanın ve gökyüzünün güzelliklerini ifade etmektedir. “Dâne-i encüm” yıldız taneleri anlamına gelirken, “*meh hürmeni*” ayın harmanı anlamındadır. Bu ifadeler, yıldızların ve ayın güzelliklerini toplamak ve bir araya getirmek anlamında kullanılmıştır. “*Bâl açup cevân ider*” ifadesi ise “*kanat açıp dolaşır*” anlamına gelir. “*Tâvûs-i zerrîn-per*” altın tüyleri olan tavus kuşunu, “güneş” ise sabahın doğuşunu sembolize etmektedir.

Dâne-i encüm dirüp meh hürmeninde her seher

Bâl açup cevân ider tâvûs-i zerrîn-per güneş⁸⁸

Tasavvuf edebiyatının önemli simalarından Mevlâna'nın “*Mesnevi*” eserinde, İbrahim (as)'ın dört kuşuna atıflar yapılarak tavus kuşuyla mevki ve makam sevgisinin sembolize edildiği gözlemlenmektedir. Mevlâna, eserinde bu dört manevi kuşun insanların kalplerini etkisi altına aldığı ve bu etkiden kurtulmanın özgürlük ve ebediyete ulaşmanın temel anahtarı olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca, Mevlâna, tavus kuşunu tevazuyla ilişkilendirmektedir. Bu bağlamda, Mevlâna, bir beytinde insanın kendi bakışından daha tehlikeli bir gözün olmadığını ve Allah'ın nuruyla “*benimle dinler, benimle görür*” sırrına erişmedikçe bu tehlikenin devam edeceğini ifade etmektedir. Tavus kuşu misaliyle, “*Kanadına değil ayağına bak, böylece kötü göz sana tuzak kurmasın*” diyerek tevazu kavramına vurgu yapmaktadır.⁸⁹

İran edebiyatının önde gelen mutasavvıf şair ve düşünürlerinden olan Feridüddin Attar (ö. 618/1221)'ın, İslam dünyasında geniş bir etki alanına sahip olduğu bilinmektedir. Eserleri, İran edebiyatının zengin geleneğinde önemli bir yer tutar ve özellikle “*Mantıkut-Tayr*” adlı eseri, İran edebiyatının en önemli yapıtları arasında kabul edilmektedir. Attar'ın eserleri genellikle aşkın derinliklerini, insanın varoluşsal arayışlarını ve tasavvufi felsefeyi ele alır. *Mantıku't-Tayr* (Kuşların Dilinden) eseri, Simurg adlı bilgelik sembolünü arayan bir grup kuşun hikâyesini anlatır. Kuşlar, zorluklarla dolu bir yolculukta Simurg'u ararken aslında içsel arayışlarını tamamlamaları gerektiğini keşfederler.⁹⁰ Tavus kuşu ise, güzellik ve gurur sembolü olarak öne çıkar. Hikâye şu şekilde anlatılmaktadır:

Kuşlar aralarında konuşurken tavus kuşu diyor ki:

⁸⁷ Gölpınarlı, *Nedim Divanı*, 274.

⁸⁸ Ahmed Paşa, *Ahmed Paşa Divanı*, haz. Ali Nihad Tarlan (Ankara: Akçağ Yayınları, 1992), 38.

⁸⁹ Mevlâna, *Mesnevi*, 5/44.

⁹⁰ M. Nazif Şahinoğlu, “Attâr, Feridüddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Tdv Yayınları, 2024), 4/95-98.

“Gayb nakkaşı beni süsleyip bezeyeli Çinli ressamların tüm el parmakları kesildi. Ben kuşların Cebrail’iyim yerim Cennettir. Yılanla dostluğumdan başıma bir iş geldi beni bu karanlık diyardan cennete götüreceğim bir rehber arıyorum.”

Hüdhüd buna:

“Ey kendi yaptığı iş yüzünden yolunu yitirmiş kuş! Padişah’tan ev istemek mi yoksa ona yakın olmak mı daha iyidir? Cennet nefsin yurdu gönül ise doğruluk makamıdır. Kül olanın cüzle ne işi var? Can olanın uzuvla ne işi var? Kül ol külü iste.”⁹¹ şeklinde cevap veriyor.

Bu alegorik anlatımla tavus kuşu, içsel rehberlik arayışını dile getirir, Hüdhüd de gerçek mutluluğun içsel uyum ve doğrulukta olduğunu vurgular. Bu deneyimlerle Tavus kuşu içsel dönüşüm geçirir ve özgürlüğe kavuşur.

Eski Türk devletlerinde, tavus kuşu, uğur getirdiğine inanılan önemli bir varlık ve sembol olarak kabul görmüştür. Gaznelilerin bayrağında yeşil zemin üzerinde gövdesi sarı ve kuyruğu beyaz bir tavus kuşu ile beyaz bir hilal yer almaktadır.⁹² Bayrak gibi milletin varlığını ve özgürlüğünü temsil eden bir unsurdaki tavus kuşunun bulunması onlar açısından bu kuşun ne kadar değerli olduğunu göstermektedir. Bununla beraber tavus kuşu Gazneliler ve o dönemdeki Türk devletlerinde “Humay” olarak da anılmakta ve güzellik, şans, koruyuculuk ve hâkimiyeti simgelemektedir.⁹³ Ve aynı dönemde kaleme alınan Türk kültürünün yazılı kaynaklarının biri olan *Divan-ı Lügat-ı Türk*'te tavus kuşu, “Yun-kuş” sözcüğü ile güç, egemenlik ve hükümdarlık sembolü olarak geçmektedir.⁹⁴

Orta Asya Türk kültüründe tavus kuşu genel anlamda şeref, itibar ve güzelliği simgelemektedir. Azerbaycan kültüründe ise dokuma halı ve kumaşlarda ışık ve aydınlığın sembolü olarak nakşedilmektedir. Tavus kuşu, yeşil tüyleriyle İslam'ı temsil ettiği düşünülmekte ve Türk İslam sanatında cennet kuşu olarak çeşitli alanlarda sembolik bir rol üstlenmektedir. Örneğin Anadolu'da, Büyük Selçuklu dönemi mimarisine ait olan Diyarbakır Ulu Camii'nin (1092) kapısında ve Osmanlı dönemi çinilerinde yapılan çanak çömleklerde bu sembolizmi görmek mümkündür.⁹⁵

Uşak İli Ulubey İlçesi'nde yer alan Karaca Ahmet Köyü'ndeki Karaca Ahmet Sultan Türbesi'nde, mermer levha üzerinde işlenmiş iki tavus kuşu figürü bulunmaktadır. Türbenin sahibi olarak bilinen Karaca Ahmet Sultan, Hoca Ahmet Yesevi'nin Anadolu'nun İslamlaşması için gönderdiği bir veli olarak kabul edilir ve Alevi inancı içerisinde önemli bir figür olduğu bilinmektedir. Yerel halkın, onun şifacılığı ve aynı anda farklı yerlerde bulunma gibi

⁹¹ Ferîdüddîn Attâr, *Mantıku't-tayr*, çev. Mustafa Çiçekler, (İstanbul: Kaknüs Yayınevi, 2020), 105-106; Hayrunnisa (Çakmakçı) Turan, *Tavusla Düşüş, Simurgla Yükseliş İslam Orta Çağı'na Damgasını Vuran Kuş Risaleleri ve Safir-i Simurg*, *Vakıflar Dergisi*, 38 (Aralık 2012), 169.

⁹² Selçuk Kürşad Koca, *Türk Kültüründe Sembollerin Dili*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), 215.

⁹³ Koca, *Türk Kültüründe Sembollerin Dili*, 215.

⁹⁴ Kâşgarlı Mahmûd, *Divânü Lugâti't-Türk*, (İstanbul: Kocabalı Yayınevi, 2005), 454, 718.

⁹⁵ Yusuf Çetin, “Türk Sanatı Bezeme İkonografisi Açısından Tavus Kuşu Figürlerinin Bir Değerlendirmesi”, *Kesit Akademi Dergisi* 3/9 (Eylül 2017), 3-7.

kerametlerine atıfta bulunarak ondan söz ederek türbede dileklerin kabul edilmesi için çeşitli ritüeller gerçekleştirmektedir. Tavus kuşunun sembol olarak kullanılması, Alevi inancında Karaca Ahmet Sultan'ın yüceliği ve şifacılığını simgelemektedir.⁹⁶

Tavus kuşu, eski dönemlerde astronomide belirli bir yerle özdeşleştirilmiştir. Sabit bir yıldız olan bu yere tavus görünümünden dolayı “Çeşm-i tâvûs,” ismi verilmiştir. Tavus için aynı zamanda “tâvûs-ı meşrik-hurâm, çarh, tâvûs-ı felek, tâvûs-ı zerrîn bâl, tâvûs-ı arş, tâvûs-ı mülemma’, tâvûs-ı âteşinper, tâvûs-ı âteşperest, tâvûs-ı zerrînper, tâvûs-ı zer, tâvûs-ı zümürürd-âşiyân” gibi ifadeler de kullanılmıştır.⁹⁷

Tavus kuşunun sembolik olarak kullanıldığı örneklerin çeşitliliği dikkate alındığında, bu motifin kültürel alanda geniş bir etki alanına sahip olduğu görülmektedir. Endamıyla salınıp yürürken ayaklarının ve sesinin çirkinliğini fark ettiğinde cennetteki halini düşünüp dertlendiği⁹⁸ anlatılan tavus kuşu kültür, din, edebiyat ve sanat sahasında kendisine yer edinmiştir.

Resim 3: ‘Âdem ve Havva-Tavus- Cennetten Kovulma’⁹⁹

Resim 4: Yezidilik Sembolü¹⁰⁰

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışma, kültür kavramı ve kültürel etkileşimlerin insanın toplum içindeki anlam ve inanç kazanımlarını nasıl şekillendirdiğini vurgulamaktadır. İslam kültür ve medeniyetinde, temel dinî metinlerde yer almayan ancak kültürel bağlamda kabul gören unsurların önemli rol oynadığı görülmüştür. Özellikle yılan ve tavus kuşu gibi semboller, Seyyid Mehmed Efendi'nin Siyer-i Kebir'i ve Taberi'nin tarih kitabı gibi eserlerde, Âdem ve Havva kıssası üzerinden ele alınarak toplumsal kabul görmüş anlatıların varlığını ortaya koymuştur. Bu sembollerin din, edebiyat ve sanat bağlamında toplumsal normların ve inançların şekillenmesinde önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir.

⁹⁶ Acar, (Uşak) Karaca Ahmet Sultan Türbesi'ndeki Tavus Kuşu Motifi ve Türbede Gerçekleştirilen Halk İnanışları, 217.

⁹⁷ Ceylan, “Tavus”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 185.

⁹⁸ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 456.

⁹⁹ *Kıyasü'l-Enbiyâ*, y. 1570-80, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H. 1228, f. 3b.

¹⁰⁰ *Diyarbakır Kültür ve Medeniyet Dergisi*, “Yezidilik/Êzidilik – 2. Sayı” (Erişim 26 Haziran 2024).

Yılan ve tavus kuşu gibi semboller, dinî metinlerde yer almayan ancak toplumsal kabul gören anlatılarla ilişkilendirilmiştir. Yılan, uzun ömürlü ve organlarını yenileyebilmesi nedeniyle başlangıçta olumlu algılanırken, zamanla sinsilik ve kötülükle ilişkilendirilmiştir. İslam literatüründe, Âdem ve Havva'nın hikâyelerinde, bazı sahih olmayan hadislerin etkisiyle toplumda kabul gören yanlış inanışlar görülmektedir. Örneğin, yılan ve tavus kuşunun İblis'e yardım etmesi sonucu cezalandırıldığı anlatısı, Kur'an'da yer almazken, Tevrat'taki anlatılarla benzerlik göstermektedir.

Edebiyatta, yılanın nefsi, kötülüğü veya ölümsüzlüğü temsil etmesi gibi farklı katmanlarda kullanıldığı gözlemlenirken, sanatta ise güç, koruyuculuk veya kötülüğün sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Dinî metinlerde ve mitolojilerde de yılanın çeşitli anlamlarıyla karşılaşmak mümkündür. Bu sembolün anlamı ve kullanımını, zaman içinde değişmiş ve çeşitlenmiştir, fakat etkisi ve derinliği her zaman insanın düşünce dünyasında belirgin olmuştur.

Yılanın sembolik anlamı, aynı zamanda toplumların kültürel mirasında da önemli bir yer tutar. Halk inançları, atasözleri, efsaneler ve mimari yapılar aracılığıyla yılan, insanların dünya görüşlerini, korkularını ve umutlarını yansıtır. Örneğin, Şahmeran efsanesi gibi halk hikâyeleri, yılanın iyileştirici gücünü veya kötülüğünü yansıtarak kültürel bellekte önemli bir yer edinmiştir. Aynı şekilde, mimari yapıların süslemelerinde kullanılan yılan figürleri, güç, koruyuculuk veya doğurganlık gibi kavramları sembolize eder ve o toplumun değerlerini yansıtmaktadır.

Tavus kuşu ise, estetik güzelliği ve mistik niteliğiyle dikkat çeken bir sembol olmuştur. İslamî kaynaklarda tavus kuşu, çeşitli perspektiflerden incelenmiş ve insan davranışlarının sembolik bir ifadesi olarak ele alınmıştır. Ayrıca, farklı inanç sistemlerinde tavus kuşunun sembolizmi ve Türk kültüründeki yansımaları da değerlendirilmiştir. Bu semboller, kültürel ve dinî yapıda önemli bir rol oynamış ve çeşitli sanat dallarında da kullanılmıştır.

Edebî alanda, tavus kuşu güzellik, şans ve koruyuculuğun sembolü olarak kullanılmıştır. Şeyh Gâlip, Fuzûlî ve Mevlâna gibi şairlerin eserlerinde tavus kuşunun sembolik anlamlarına sıkça rastlanmaktadır. Özellikle Mevlâna'nın *Mesnevi*'sinde, tavus kuşu makam ve mevki sevgisini sembolize ederken, tevazu ve ruhsal gelişimin önemini vurgular. Feridüddin Attar'ın "*Mantıku't-Tayr*" eserinde, tavus kuşu güzellik ve gurur sembolü olarak öne çıkmakta ve içsel dönüşüm arayışını temsil etmektedir.

Bu çalışma, yılan ve tavus kuşu sembollerinin İslam tarihi ve tefsir geleneğindeki işlenişinin, toplumsal normların ve inançların ayrıca edebiyat ve kültürün şekillenmesinde nasıl etkili olduğunu gösterdiğini iddia etmektedir. Bu sembollere yüklenen anlamlar insan davranışlarının anlaşılmasına derinlik katarken, doğrudan dinî metinlerde bulunmamaları, İslamî metinlerin yorumlanması ve geleneksel hikâyelerin şekillenmesi sürecindeki dinamiklerin dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla bu çalışma kültürel

sembollerin dinamik doğasını anlamak ve kültürel yapıya olan etkilerini değerlendirmek için önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

Yazarlık Katkısı

Araştırma çift yazarlı olarak yürütülmüş olup, yazarlık katkısı:

1. Sorumlu Yazar: Pınar Çiftçi: Kavramsallaştırma, metodoloji, veri toplama, görselleştirme, analiz ve yazma (%70).

2. Yazar: Aynur Kurt: Veri iyileştirme, inceleme ve düzeltme (%30).

Etik Kurul Beyanı

Bu makale ESOGÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü'nde Dr. Öğretim Üyesi Aynur Kurt danışmanlığında yürütülen "Hâkim Mehmed Efendi'nin Siyer-i Kebîr Adlı Eseri ve Muhtevası" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Araştırma doküman incelemesine dayalı olduğundan etik kurul onayı gerekmemektedir.

DEDICATION / İTHAF / إهداء

This article is dedicated to the scientists, students, health workers, religious officials, journalists, babies, children and innocent civilians who lost their lives as a result of Israel's brutal, barbaric, inhumane and illegal attacks on universities, schools, hospitals, refugee camps, homes, mosques and churches in Gaza. Israel's attempt to expel more than two million Gazans from their homes and lands is inhumane. All Israeli occupations and attacks that violate international law, human rights and freedoms are crimes and therefore Israel must be prosecuted.

Bu makale, İsrail'in Gazze'deki üniversitelere, okullara, hastanelere, mülteci kamplarına, evlere, camilere ve kiliselere düzenlediği vahşi, barbar, insanlık ve hukuk dışı saldırıları nedeniyle hayatını kaybeden bilim insanları, öğrenciler, sağlık çalışanları, din adamları, gazeteciler, bebekler, çocuklar ve masum sivillere ithaf edilmiştir. İsrail'in iki milyondan fazla Gazzeliyi evlerinden ve topraklarından sürgün etmek istemesi insanlık dışıdır. İsrail'in uluslararası hukuka, insan hak ve hürriyetlerine aykırılık içeren tüm işgal ve saldırıları suçtur ve bu nedenle yargılanması gerekmektedir.

هذه المقالة موجهة إلى العلماء والطلاب وعاملين في مجال الصحة ورجال الدين والصحفيين والرضع والأطفال والمدنيين الأبرياء الذين فقدوا حياتهم بسبب الهجمات الوحشية واللاإنسانية وغير القانونية التي شنتها إسرائيل على الجامعات والمدارس والمستشفيات ومخيمات اللاجئين والمنازل والجوامع والكنائس الموجودة في غزة. فما تريد إسرائيل من نفي وتهجير أكثر من مليوني فلسطيني من أراضيهم ومنازلهم هو أمر غير إنساني. إن كافة ما تفعله إسرائيل من هجمات تتنافى مع حقوق الإنسان والحريات والقانون الدولي هي جرائم ولهذا السبب يجب محاكماته

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Acar, Gülsüm. “(Uşak) Karaca Ahmet Sultan Türbesi’ndeki Tavus Kuşu Motifi ve Türbede Gerçekleştirilen Halk İnanışları”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 99 (2021), 203-244.
- Acar, Gülsüm. “Klasik Türk Edebiyatı’nda Yılan Metaforu”. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 6/4 (Ekim 2023), 41-45.
- Adalı, Bilgin. *Gılgamış Destanı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.
- Arı, Yılmaz. “Adıyaman Yöresi Halk İnanışları: Sihir, Büyü ve Cin İnanışları Örneği.” *Halk İnanışları ve Uygulamaları*, ed. Niyazi Akyüz - İhsan Çapcıoğlu. Ankara: Nobel Yay., 2021, 589-608.
- Atasözleri ve Deyimler*. haz. Ülkü Kuşçu, Hüseyin Kuşçu. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2002.
- Attâr, Ferîdüddîn. *Mantıku’t-tayr*. çev. Mustafa Çiçekler. İstanbul: Kaknüs Yayınevi, 2020.
- Beğenç, Cahit. *Anadolu Mitolojisi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1974.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. *el-Câmi’u’s Sâhîh*, 4. Cilt. “Kitâbu’l-İtisâm bi’l-Kitâbi ve’s-Sünneti”, 97 (No. 7271). Mısır: Matbaatu’l-Kubrâ el-Emîrîyye, 1311/1893.
- Bülbül, Nihat. *Kur’an’da İsmi Geçen Hayvanlar ve Bunların Zikrediliş Sebepleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Ceylan, Ömür. “Tavus”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/184-185. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hurafeler ve Batıl İnanışlar*. İstanbul: Marifet Yay, 1981.
- Çetin, Yusuf. “Türk Sanatı Bezeme İkonografisi Açısından Tavus Kuşu Figürlerinin Bir Değerlendirmesi”. *Kesit Akademi Dergisi* 3/9 (Eylül 2017), 1-17.
- Demîrî, Kemaleddin. *Hayâtü’l Hayvan*, çev. Hafız Yusuf Tavaslı. İstanbul: Meral Yayınları, 1973.
- Deniz Karakurt. *Türk Mitoloji Ansiklopedisi*. E-kitap, 2011.
- Diyarbakır Kültür ve Medeniyet Dergisi*. “Yezidilik/Êzidilik – 2. Sayı”. Erişim 26 Haziran 2024. <https://diyarbakirdergisi.com/yezidilik-ezidilik-2-sayi/>
- Diyarbakırî, Hüseyin b. Muhammed. *Târîhu’l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefis*. Kahire: Osman Abdürrezzâk Matbaası, 1302 /1885.
- Durmuş, T. I., Canım, Rıdvan. *Şevki Dîvânı*. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.
- el-Beğavi, Ebu Muhammed el-Hüseyin b. Mes’ud. *Meâlimu’t-Tenzil Tefsiru’l-Beğavî*. Tahk. Halid Abdurrahman el-Ak-Mervan Suvar. Beyrut: Dâru’l Ma’rife 1407-1987.
- Erden, Canan. *Dünya Mitlerinde Yılan*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Fâtih Sultan Mehmed (1432-1481), *Fâtih Dîvânı ve Şerhi* Haz. Muhammet Nur Doğan. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Gençoğlu, Yeliz. *Eski Anadolu Türkçesi Metinlerine Göre Uğur ve Uğursuzluk (13.-15.Yüzyıllar)*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Gökberk, Macit. *Değişen Dünya Değişen Dil*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Günaltay, M. Şemseddin. *İslam Tarihinin Kaynakları*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991.
- Gündüz, Şinasi (ed.). *Yaşayan Dünya Dinleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Güner, Hasan Cihan. *Bid’ad ve Hurafeler*. İzmir: Rehber yayınları, 2006.
- Gürkan, Salime Leyla. “Yılan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/527-529. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Hikmetli ve Tılsımlı Dualar*. Derleyen Abdullah Eymen. İstanbul: Ebabil Yayıncılık, 2015.

- Horovitz, Josef. *İslami Tarihçiliğin Doğuşu*, çev. Ramazan Özmen/Ramazan Altınay. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- İbn Hacer al-Askalani, Fath al-Bari. Beyrut: Dar al-Ma'arif, 1959.
- İbn Manzûr. Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-'Arab* Beyrut: Dâr Sâdır ts.
- İnan, Abdülkadir. *Hurafeler ve Menşeleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1962.
- Karataş Ahmet vd. *Türkiye'nin kuşları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.
- Kâşgarlı Mahmûd. *Divânü Lugâti't-Türk*, İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2005.
- Kur'an-ı Kerim Meali*. çev. Halil Altuntaş -Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 22. Basım, 2012.
- Kitabı Mukaddes*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2003.
- Koca, Selçuk Kürşad. *Türk Kültüründe Sembollerin Dili*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Küçük, Sabahattin. *Bâkî Dîvânı*. Ankara: TDK Yayınları, 2019.
- Mevlâna Celaleddin Rumi, *Mesnevi*, çev. Veled İzbudak. İstanbul: MEB Yayınları, 1995.
- Naso, Publius Ovidius. *Dönüşümler*. çev. Asuman Coşkun Abuagla. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.
- Nedim. *Nedim Divanı*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Nefi Ömer Efendi. *Nefi Dîvânı*, haz. Metin Akkuş. Ankara: Kültür Eserleri Dizisi-5, 2018.
- Nur, İsmail Hakkı. "Mesnevîde Hayvan Karakterleri (Metaforları)". *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi TURKSOSBİLDER 2/1* (Ocak 2017), 29-47.
- Özden, Sevda. *Şeyh Gâlib Divanı'nın Tahlili*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: LM Yayınları, 2002.
- Pala, İskender. *Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: LM yayınları, 2002.
- Sanatperver. "Bir Yunan Mitolojisi Hikayesi: Medusa Efsanesi Nedir?". Erişim 26 Haziran 2024. <https://www.sanatperver.com/medusa-efsanesi-nedir/>
- Sarıçam, İbrahim-Erşahin, Seyfettin. *İslam Medeniyeti Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Sarpkaya, Seçkin. *Türkiye sahası efsanelerinde ejderha*. İstanbul: İstanbul Kitabevi, 2014.
- Seyyid Hâkim Mehmed Efendi, *Siyer-i Kebir*. İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı Yazma Eserler Bölümü, nr. 69.
- Sivri, Medine, Canan Akbaba. "Dünya Mitlerinde Yılan". *Folklor/edebiyat 24/96* (2018), 53-64.
- Sultanov, Aladdin. *Fahreddin Er-Razi (V. 606/1209) ve Elmalılı'nın (V. 1361/1942) Yeryüzü ile İlgili Ayetlere Yaklaşımlarının Mukayesesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Şâfiî, er-Risâle. nşr. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Mektebetü'l-Halebi, 1359/1940.
- Şahinoğlu, M. Nazif. "Attâr, Ferîdüddin." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: Tdv Yayınları, 2024, 4/95-98.
- Şevkî Dîvanı*. Erişim 28 Nisan 2024. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-210484/sevki-divani.html>
- Şeyh Galib, *Hüsnü Aşk*. çev. Abdülbaki Gölpınarlı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Şimşek, Esmâ. "Türk Halk Kültüründe Yılan ve "Yılan Kale" (Ceyhan/Adana anlatıları üzerine değerlendirmeler). *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi 7/19*(Eylül 2019), 13-33.

- Taberî Ebü Cafer Muhammed Bin Cerîr Taberî. *Târih-i Taberî*, çev. M. Faruk Gürtuna. İstanbul: Sağlam Yayınevi.2010.
- Tarlan, Ali Nihat. *Fuzûlî Divanı Şerhi*. Ankara: Akçağ, 2009.
- Telimen, Muzaffer. “Anadolu’nun Damgalanmış Halkı: Yezîdiler”. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi* 1/1 (Ocak 2012), 964-971.
- Turan, Hayrunnisa (Çakmakçı). “Tavusla Düşüş, Simurgla Yükseliş İslam Ortaçağı’na Damgasını Vuran “Kuş Risaleleri ve Safir-i Simurg”, *Vakıflar Dergisi*, 38 (Aralık 2012), 165-172.
- Turan, Şerafettin. *Türk Kültür Tarihi*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1990.
- Türkiye Kültür Portalı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. “Kıbyra Antik Kenti – Burdur”. Erişim 26 Haziran 2024. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/burdur/gezilecekyer/kibyra-antik-kenti>
- Türkiye Kültür Portalı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. “Çifte Minareli Medrese – Erzurum”. Erişim 26 Haziran 2024. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/erzurum/gezilecekyer/cifte-minareli-medrese>
- Varlı, Mustafa. *Bid’at Hurafe ve Batıl İnançlar*. İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2014.
- Yasdıman, Hakkı Şah “Yılan, Havva, Âdem Arasında Geçen Olaylara İslam ve Yahudiliğin Bakışı” *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (DEÜİFD)* 34/2 (2011). 9-35.
- Yerebatan Sarnıcı Müzesi. “Yerebatan Sarnıcı”. Erişim 26 Haziran 2024. <https://yerebatan.com/galeri/>